

GLOBALASHUV JARAYONIDA AXBORIY PSIXOLOGIK XAFVSIZLIK MUAMMOSINING DOLZARB MUAMMO SIFATIDA O'RGANILISHI

Jo'rayeva Maftuna Bahodir qizi

Ilmiy rahbar: Avezov Olmos Ravshanovich

Annotatsiya: *Mazkur maqolada globalizatsiya sharoitida axborot-psixologik xavfsizlik masalalari dolzarb muammo sifatida tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari va ommaviy kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan yangi tahdidlar, xususan, axborot manipulyatsiyasi, madaniy assimilyatsiya va psixologik bosimning jamiyat barqarorligiga ko'rsatadigan salbiy ta'siri o'rganiladi. Tadqiqot doirasida axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari, jumladan, axborot savodxonligini oshirish, milliy axborot resurslarini mustahkamlash va kiberxavfsizlikni ta'minlash masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Axborot-psixologik xavfsizlik, globalizatsiya, axborot manipulyatsiyasi, kiberxavfsizlik, madaniy assimilyatsiya, soxta ma'lumotlar, milliy axborot resurslari, axborot savodxonligi, psixologik bosim, texnologik asimmetriya.*

KIRISH

Zamonaviy globalizatsiya jarayonlari jamiyatning barcha sohalarida chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirib, inson ongi, psixologiyasi va ijtimoiy xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot texnologiyalari va raqamli kommunikatsiya vositalarining misli ko'rilmagan rivoji natijasida axborot oqimlari qamrovi va intensivligi o'sib, jamiyatni yangi xavf-xatarlar bilan yuzlashtirmoqda. Ushbu sharoitda axborot-psixologik xavfsizlik masalasi nafaqat milliy, balki xalqaro ahamiyatga ega dolzarb muammolardan biriga aylandi.

Axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasi ilmiy nazarda nafaqat texnologik infratuzilmalar va axborot tizimlarining himoyasini, balki insonning ongiga va psixologiyasiga ko'rsatilayotgan salbiy ta'sirlarni cheklash mexanizmlarini ham qamrab oladi. Bugungi kunda axborot manipulyatsiyasi, yolg'on ma'lumotlar tarqalishi, madaniy assimilyatsiya, shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi kabi tahdidlar ko'lami kengayib, jamiyatning barqaror rivojlanishi va fuqarolarning ma'naviy salomatligiga putur yetkazmoqda.

Mazkur masalaning dolzarbligi shundaki, global axborot makonining kuchayishi natijasida madaniy xilma-xillik, milliy o'ziga xoslik va shaxsiy mustaqillik tushunchalari tanazzulga yuz tutishi xavfi ortib bormoqda. Shu sababli, axborot-psixologik xavfsizlik masalalari fan, texnologiya, ijtimoiy siyosat va huquqshunoslik sohalarida keng ko'lamli tadqiqotlarni talab etadi. Mazkur maqola ushbu muammolarning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, ularning ijtimoiy barqarorlikka ta'sirini baholash va axborot xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan takliflarni ilgari surishga qaratilgan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Kriptografiyaning ochiq malumotlarni shifrlash masalalarining matematik uslublari bilan shug'ullanishi to'g'risida yuqorida aytib o'tildi.

Kriptotahlil esa shifrlash uslubi (kaliti yoki algoritmi) ni bilmagan holda shifrlangan ma'lumotni asl holatini (mos keluvchi ochiq ma'lumotni) topish masalalarini yechish bilan shug'ullanadi.

Hozirgi zamon kriptografiyasi quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:

- Simmetrik kriptotizimlar.
- Ochiq uslubga yoki yana boshqacha aytganda ochiq kalitlar algoritimiga asoslangan kriptotizimlar.
- Elektron raqamli imzo kriptografik tizimlari.
- Kriptotizimlar uchun kriptobardoshlik kalitlarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishni boshqarish.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi.

TADQIQOT NATIJALARI

Globalizatsiya sharoitida axborot-psixologik xavfsizlik muammosi ko'p qirrali hodisa sifatida namoyon bo'lib, uni ilmiy-amaliy nuqtai nazardan tahlil qilish jamiyat barqarorligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, axborot texnologiyalarining jadallik bilan rivojlanishi natijasida paydo bo'layotgan yangi xavf-xatarlar va tahdidlar asosan inson psixologiyasiga bo'lgan ta'sir orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayonda, ayniqsa, quyidagi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Axborot manipulyatsiyasining kuchayishi Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali soxta axborotning tarqalishi aholi orasida noto'g'ri qarashlar shakllanishiga olib kelmoqda. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni buzish, milliy birlikka putur yetkazish va aholi o'rtasida xavotir kayfiyatini oshirishga olib keladi. Neyropsixologik mexanizmlar asosida yaratilgan manipulyatsiya vositalari odamlarning qaror qabul qilish jarayoniga bevosita ta'sir o'tkazishi ilmiy asoslangan haqiqatdir.

2. Madaniy assimilyatsiya xavfi Axborot oqimining biryoqlamaligi natijasida milliy va mahalliy madaniyatlarning global madaniyat fonida yo'qolib borishi xavfi kuzatilmoqda. Madaniy xilma-xillikni saqlab qolish masalasi xalqaro miqyosda dolzarb muammoga aylangan bo'lsa-da, ayrim rivojlangan davlatlar o'z axborot texnologiyalari orqali global madaniy ustuvorlikni targ'ib qilmoqda.

3. Axborot xavfsizligi infratuzilmasining zaifligi Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'pgina mamlakatlarda kiberxavfsizlik tizimlari va axborot resurslarini himoyalash mexanizmlari hali yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa xorijiy ta'sirlarni kuchaytirib, davlatning iqtisodiy va siyosiy barqarorligiga xavf tug'diradi.

Tadqiqot doirasida olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashni kompleks yondashuv talab qiladi, ya'ni axborot texnologiyalari, psixologiya, huquqshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarining integratsiyasini kuchaytirish zarur.

2. Aholi o'rtasida axborot savodxonligini oshirish zarur, chunki tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish soxta ma'lumotlarga nisbatan immunitetni shakllantiradi.

3. Milliy axborot platformalarini rivojlantirish va diversifikatsiya qilish davlatlarning axborot mustaqilligini ta'minlashning asosiy omillaridan biridir.

4. Texnologik asimmetriyani kamaytirish uchun milliy va xalqaro hamkorlikni kengaytirish muhim. Ayniqsa, kibertahdidlarga qarshi kurashda birgalikdagi harakatlar samarali natijalar beradi.

Shunday qilib, axborot-psixologik xavfsizlik nafaqat ilmiy nazariy masala, balki ijtimoiy barqarorlik va milliy suverenitetni ta'minlashning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim. Bu borada har bir davlat va jamiyatning o'zaro integratsiyalashgan hamkorlik strategiyalarini ishlab chiqishi zamon talabidir.

Tarixdan ma'lumki, axborotning maxfiylik darajasi juda muhim hisoblanadi va axborot uchun kata e'tibor va ahamiyat qaratib kelinadi. Shu sababli ham qadimda axborotni himoyalash uchun turli xil usullar qo'llanilgan. Ulardan biri – sirli yozuvdir. Undagi xabarni xabar yuborilgan manzil egasidan boshqa shaxs o'qiy olmagan. Asrlar davomida bu san'at - sirli yozuv jamiyatning yuqori tabaqalari, davlatning elchixonalar rezidensiyalari va razvedka missiyalaridan tashqariga chiqmagan. Faqat bir necha o'n yil oldin hamma narsa tubdan o'zgardi, ya'ni axborot o'z qiymatiga ega bo'ldi va keng tarqaladigan mahsulotga aylandi.

Uni endilikda ishlab chiqaradilar, saqlaydilar, uzatishadi, sotadilar va sotib oladilar. Bulardan tashqari uni o'g'iraydilar, buzib talqin etadilar va soxtalashtiradilar. Shunday qilib, axborotni himoyalash zaruriyati tug'iladi. Axborotni qayta ishlash sanoatining paydo bo'lishi axborotni himoyalash sanoatining paydo bo'lishiga olib keladi. Axborot xavfsizligi deb, ma'lumotlarni yo'qotish va o'zgartirishga yo'naltirilgan tabiiy yoki sun'iy xossalari tasodifiy va qasddan ta'sirlardan xar qanday tashuvchilarda axborotning himoyalanganligiga aytiladi. Tarixdan ma'lumki, ilgari xavf faqatgina maxfiy xabarlar va xujjatlarni o'g'irash yoki nusxa olishdan iborat bo'lsa, hozirgi paytdagi xavf esa kompyuter ma'lumotlari to'plami, elektron ma'lumotlar, elektron massivlardan ularning egasidan ruxsat so'ramasdan foydalanishdir. "Bulardan tashqari, bu xarakatlardan moddiy foyda olishga intilish ham rivojlandi"¹⁰. Bunday jarayonlarda albatta axborot muhofazaasi tashkil etilishi kerak bo'ladi. "Axborotning himoyasi" deb boshqarish va ishlab chiqarish faoliyatining axborot xavfsizligini ta'minlovchi va tashkilot axborot zaxiralarining yaxlitligi, ishonchliligi, foydalanish osonligi va maxfiyligini ta'minlovchi qat'iy reglamentlangan dinamik texnologik jarayonga aytiladi". Axborotning egasiga, foydalanuvchisiga va boshqa shaxsga Zarar yetkazmoqchi bo'lgan nohuquqiy muomaladan xar qanday xujjatlashtirilgan, ya'ni identifikatsiya qilish imkonini beruvchi rekvizitlari qo'yilgan xolda moddiy jismda qayd etilgan axborot himoyalaniishi kerak. Axborotni himoyalashning maqsadlaridagilardan iborat hisoblanadi: Axborot xavfsizligini ta'minlash - bu foydalanuvchining axborotlarini himoyalashga qo'yilgan me'yor va talablarni bajarishidir. Axborot xavfsizligi esa bu axborot foydalanuvchilariga va ko'plab axborot tizimlariga zarar keltiruvchi tabiiy yoki sun'iy xarakterga ega tasodifiy va uyushtirilgan ta'sirlardan axborotlarni va axborot kommunikatsiya tizim ob'ektlarining

himoyalanganligidir. Login tushunchasi. Login - shaxsning, o'zini axborot kommunikatsiya tizimiga tanishtirish jarayonida qo'llaniladigan belgilar ketma-ketligi bo'lib, axborot kommunikatsiya tizimidan foydalanish huquqiga ega bo'lish uchun foydalaniluvchining maxfiy bo'lmagan qayd yozuvi hisoblanadi.

Axborot xavsizligini ta'minlash muntazam va kompleks xarakterga ega ko'p qirrali faoliyatni amalga oshirishni ko'zda tutadi. Uni amalga oshirishda axborot xavsizligidan manfaatdor taraflar oldida qo'yiladigan vazifalarga alohida e'tibor berish zarur. Ushbu turli-tuman vazifalarni bir necha quyidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

1. Axborotdan foydalanishni ta'minlash, ya'ni maqbul vaqt mobaynida axborot xizmatini olish hamda axborotni olishda ruhsatsiz taqiqlanishni bartaraf etish;

2. Axborot yaxlitligini ta'minlash, ya'ni axborotning ruhsatsiz modifikatsiyalanishini yoki buzilishini bartaraf etish;

3. Axborot konfidensialligini ta'minlash, ya'ni axborotdan ruhsatsiz tanishishni bartaraf etish.

Axborot xavsizligi - mamlakat madaniy mulkining, xo'jalik sub'ektlari va fuqorolar intellektual mulkining, davlat va kasbiy sirga maxsus ma'lumotlarning ishonchli himoyalanganligi holati.

Odatda, bir-biridan axborot xavsizligining huquqiy, texnik, moliyaviy, tashkiliy va boshqa resursli ta'minot bilan farqlanuvchi axborot xavsizligi sub'ektlarining quyidagi to'rtta kategoriyasi ajratiladi:

- butun bir davlat;
- davlat tashkilotlari;
- tijorat tuzilmalari;
- alohida fuqoralar.

MUHOKAMA

Yuqorida keltirilgan axborot xavsizligini ta'minlashdagi asosiy vazifalar qamrab olgan quyidagi keng spektrli masalalarni ko'rib chiqish joiz hisoblanadi:

- konfidensiallik;
- yaxlitlik;
- indentifikatsiya;
- autentifikatsiya;
- vakolat berish;
- foydalanishni nozoratlash;
- mulklik huquqi;
- sertifikatatsiya;
- imzo;
- voz kechmaslik;
- sanasini yozish;
- olganligiga tilxat berish;
- bekor qilish;

- anonimlik.

Yuqorida keltirilgan vazifalar mavjud axborot dunyosi ehtiyojiga asosan tavsiflangan. Vaqt o'tishi bilan ba'zi vazifalar o'z dolzarbligini yo'qotishi va aksincha, yechimini kutuvchi yangi vazifalar paydo bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek, "Bundan buyon har bir davlat organi kundalik faoliyatida ommaviy axborot vositalari bilan yaqin muloqot va hamkorlikni yo'lga qo'yishi zarurligini yanada teranrok, anglab olishi shart"². Ommaviy axborot vositalarini jamiyatimdagi o'rnini huquqiy asosi sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 67-moddasida "Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to'g'riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar"³ deb belgilangan. Mamlakatda OAVlarning doimiy faoliyati 2007-yil 16-yanvardagi "Ommaviy axborot vositalari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"⁴, 1997-yil 26-dekabrda "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"⁵ gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari, hamda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-iyundagi PQ-4366-son "Ommaviy axborot vositalari mustaqilligini ta'minlash hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"⁶gi, qarori, O'zbekiston Respubliaksi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 19-dekabr "Ommaviy axborot va kommunikatsiyalar sohasida davlat xizmatlari ko'rsatishning ayrim ma'muriy reglamentlarini tasdiqlash to'g'risida"⁷gi 1017-son qarorlari va boshqa shu kabi normativ-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinib boriladi.

Ommaviy axborot sohasida faoliyat yuritayotgan kadrlar, ularning sifati, mehnat faoliyatining samaradorligi ham bu sohani rivojlanishiga xizmat qildi. Ommaviy axborot vositalari doirasida faoliyat yuritadigan jurnalist turli xil manbalardan ma'lumot olishi va insonlarni ongiga foydali, dolzarb, ishonchli ma'lumotlarni yetkazib berishi mumkin. Shuningdek, ular ma'lumotlarning to'g'riligi va ishonchliligini bilishi kerak, agar ma'lumot qonunga xilof bo'lsa, uni rad etishi, fuqarolar va tashkilotlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini hurmat qilishi kerak. U yoki bu qonunbuzarlik uchun jurnalist jinoiy va boshqa jazolarga tortiladi

Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy hayotimizdagi ahamiyatli jihatlaridan yana biri bu ularning aholi, ayniqsa, yoshlar ongi va tafakkuriga halollik, vijdon, ishonch va eng yuqori insoniy qadriyatlarining ustuvorligini singdirishi va tabaqalanish va kamsitishlardan farqli o'laroq ifoda etilgan siyosiy madaniyatni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilishi lozim.

Bugun butun dunyoda axborot tahdidlari tinmasdan uchrab turgani ham bor gap. Bunda barcha tashkilotlar, hatto bugun internet tarmoqlari orqali ma'lumotni tarqab ketishi natijasida har yili tashkilotlar banklar milliardlab dollar zarar ko'rishadi. Shunday ekan bugun har bir shaxs axborot egasiga tahdid mavjud ekan. Tahdidning uchta ko'rinishi mavjud.

1. Konfedensiallikning buzilishiga tahdid shuni anglatadiki, bunda axborot unga ruxsati bo'lmaganlarga ma'lum bo'ladi. Bu holat konfedensial axborot saqlanuvchi tizimga yoki bir

tizimdan ikkinchisiga uzatilayotganda noqonuniy foydalanaolishlikni qo'lga kiritish orqali yuzaga keladi.

2. Butunlikni buzishga tahdid hisoblash tizimida yoki bir tizimdan ikkinchisiga uzatilayotganda axborotni har qanday qasddan o'zgartirishni o'zida mujassamlaydi. Jinoyatchilar axborotni qasddan o'zgartirganda, bu axborot butunligi buzilganligini bildiradi. Shuningdek, dastur va apparat vositalarning tasodifiy xatosi tufayli axborotga noqonuniy o'zgarishlar kiritilganda ham axborot butunligi buzilgan hisoblanadi. Axborot butunligi-axborotning buzilmagan holatda mavjudligidir.

3. Xizmatlarning izdan chiqish tahdidi hisoblashtizimi resurslarida boshqa foydalanuvchilar yoki jinoyatchilar tomonidan ataylab qilingan harakatlar natijasida foydalana olishlilikni blokirovka bo'lib qolishi natijasida yuzaga keladi. Axborotdan foydalana olishlilik - axborot aylanuvchi, sub'ektlarga ularni qiziqtiruvchi axborotlarga o'z vaqtida qarshiliklarsiz kirishini ta'minlab beruvchi hamda ixtiyoriy vaqtda murojaat etilganda sub'ektlarning so'rovlariga javob beruvchi avtomatlashtirilgan xizmatlarga tayyor bo'lgan tizimning xususiyatidir.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, axborotlarni saqlash va uzatish tizimlari bir tomondan takomillashib murakkablashgan va ikkinchi tomondan axborotlardan foydalanuvchilar uchun keng qulayliklar vujudga kelgan davrda, axborotlarni maqsadli boshqarishning qator muhim masalalari kelib chiqadi. Bunday masalalar qatoriga katta hajimdagi axborotlarning tez va sifatli uzatish hamda qabul qilish axborotlarni ishonchlilikini ta'minlash, axborotlar tizimida axborotlarni begona shaxslardan (keng ma'noda) muhofaza qilish kabi ko'plab boshqa masalalar kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S. K. Ganiyev, M. M. Karimov, K.A. Tashev. Axborot xavfsizligi. T. , 2017 yil.
2. S. S. Qosimov. Axborot xavfsizligini ta'minlashning kriptografik usullari va ularning qollanilishi.
3. M. Aripov, B. Begalov, U. Begimqulov, M. Mamarajabov. Axborot texnologiyalari. T. 2009 yil.
4. Алтухов, В. Н. Информационная безопасность: теория и практика. Москва: Юрайт, 2019.
5. Баев, О. И. Психологические аспекты информационной безопасности. Москва: Наука, 2020
6. Castells, M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
7. Егоров, А. В. Манипуляции массовым сознанием в условиях глобализации. Санкт-Петербург: Питер, 2021.

8. Жумаев, Ш. Р. Ахборот хавфсизлигининг ҳуқуқий асослари ва миллий истиқболлари. Тошкент: Адолат, 2022.

9. Zuboff, S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York: PublicAffairs, 2019.